

Potíže s češtinou

Přišli všichni bez třech (čtyřech)

MILAN JELÍNEK

Jistě už tušíte, o čem bude řeč. Až do roku 1993, kdy vyšlo nové vydání Pravidel českého pravopisu, se za spisovné tvary v genitivu považovaly jen tvary *tří, čtyř*, např. *do tří pokojů, do čtyř hodin*. Dokonce bych řekl, že tyto tvary byly jakýmsi měřítkem kulturnosti osoby, která je užila. Kdo zná historii spisovné češtiny, zdůvodní formu *tří, čtyř* tím, že se v našem jazyce udržovala od nejstarších zápisů do onoho roku, o kterém jsme se zmínili na počátku našeho článku. Donedávna se tvar genitivu *tří, čtyř* vštěpoval školákům jako „tvar správný“, a tvar *třech, čtyřech* se odsuzoval jako chyba.

Pozor, šlo o formu genitivu, nikoli lokálu. V šestém pádu nám – rodilým Čechům – jazykový cit nedovolil, abychom do něho vnášeli spisovné genitivní tvary *tří, čtyř*. Spojení *o tři* (nebo *čtyř*) *kamarádech* pocítujeme zajisté jako nečešské, a pokud se v nějakém textu vyskytne (stává se to v posledních letech stále častěji), vysvětlíme tuto odchylku jako hyperkorektní přenesení genitivního tvaru do lokálu. Mám ve své sbírce jazykových odchylek několik případů takového porušování spisovné normy, ale nechtěl bych autory (jsou to veskrze novináři) pranýřovat za tento lapsus.

Před hyperkorektními tvary *o tři, o čtyř* nás bezpečně ochrání jazykový cit. Vraťme se ke tvaru genitivu, kde byly jako spisovné až do r. 1993 uváděny jen formy *tří, čtyř*. Ve shodě s Pravidly českého pravopisu postupovaly všechny mluvnice spisovné češtiny a ovšem i všechny příručky jazykové správnosti. Podíváme-li se však do Dobrovského Ausführlisches Lehrgebäude der böhmischen Sprache z r. 1809, najdeme tam sice v genitivu tvar *tří*, ale k němu poznámku, že se užívá také *třech*. A v mluvnici z r. 1819 je do poznámky vložen údaj, že se vedle tvaru *tří*, který je zařazen do paradigmatu, užívá *také už* (*auch schon*) tvar *třech*. Všimněte si časového údaje *už*, kterým Dobrovský naznačuje, že zde byl původně tvar jiný (*tří*). Ten je ovšem v mluvnici uveden v seznamu tvarů, které mají oporu v historii češtiny.

Dobrovského mluvnice se staly jakousi biblí českého mluvnictví v 19. stol., a přece při veškeré úctě k historické češtině připojují bez nějakých omezení tvar, který historickou oporu nemá, totiž *třech*. Teprve Pravidla z r. 1993 tento tvar uznala za spisovný, ovšem jako dubletu k historickému tvaru *tří*. Genitivnímu tvaru *čtyř* nebyla přisouzena dubleta *čtyřech* ani u Dobrovského. Asi neměla v běžně mluvené češtině tak silnou oporu jako *třech*. Mluvnice Gebauerovy i jejich verze zpracované Václavem Ertlem a později Františkem Trávníčkem genitivní tvary *třech* a *čtyřech* neuvádějí, oba autoři zřejmě považují tvary na *-ech* v genitivu za nespisovné. Výslovně na jejich nespisovnost upozorňuje ve své mluvnici z r. 1951 Frant. Trávníček.

Genitivní tvary *třech, čtyřech* začaly soutěžit s původními tvary *tří, čtyř* v běžně mluveném jazyce. Jak nás o tom přesvědčuje čtvrtý svazek Českého jazykového atlasu (z r. 2002), jsou rozšířeny prakticky na celém území českého jazyka. Formy na *-ech* se vyvinuly zřejmě vlivem zájmené a adjektivní deklinace (např. *od těch třech sousedů* nebo *z oněch malých čtyřech kaprů*). U stejných deklinačních typů mohlo dojít k vyrovnání tvarů mezi lokálem a genitivem. Ať je tomu jakkoli, tvary na *-ech* zjednodušují deklinaci číslovek. Tím ovšem nechci říct, že bychom je měli povýšit na jediné tvary spisovné a že bychom měli omezovat tvary původní (*tří, čtyř*).

Myslím, že bychom se dostali do rozporu se spisovnou normou, kdybychom kodifikovali jako spisovný jen jeden druh dublet. Původní genitivní tvary *tří, čtyř* mají sice zabarvení mírně knižní, ale značná část uživatelů spisovného jazyka jim v oficiální komunikaci nebo při slavnostních příležitostech dává přednost. Analogické formy *třech, čtyřech* mají stylistický příznak hovorový a uplatňují se především v osobní konverzaci a vůbec v neoficiálním užívání jazyka. Jedny dublety jsou knižní, druhé naopak hovorové, jako by spisovnému jazyku chyběly tvary stylisticky neutrální. Je to zřejmě přechodný vývojový stav. Lze předpovídat, že se tvary *tří, čtyř* budou stále víc zknížňovat, kdežto tvary na *-ech* se budou posouvat do pozice prostředků stylisticky neutrálních.

Až se tyto stylistické pohyby provedou, zbaví se spisovná norma onoho nářetí, které dnes znepokojuje její uživatele. Zatím však počítejme s tím, že jak původní tvary s knižním odstínem, tak i analogické dublety s odstínem hovorovým mají své místo ve spisovném jazyce. Tvůrci Pravidel českého pravopisu z r. 1993 postupovali správně, když ke knižním formám *tří, čtyř* dodali analogické tvary *třech, čtyřech* jako spisovné dublety s hovorovým odstínem.

A když už posuzujeme číslovky, zmiňme se ještě o jiných tvarech, které někdy uživatelům spisovného jazyka působí potíže. U číslovky *jedenadvacet*, která vznikla ze složeniny *jeden a dvacet*, se právem zachovává tvar s *-e-*. Vedle této podoby se rozšířila dubleta bez *-e-*; *jednadvacet*, asi zde zapůsobilo pravidelné mizení samohlásky v deklinaci číslovky *jeden* (gen. *jednoho*, fem. *jedna* atd.) Soudím, že Pravidla uvádějí právem oba tvary jako dublety. Můžeme tedy napsat i říct *Závodilo jedenadvacet i jednadvacet běžců*.

A teď vás překvapím: vedle výpovědi *Přihlásil se dvacet jeden běžec*, v níž cítíme rozpor mezi singulárovým tvarem a plurálovou skutečností, považuje se za spisovnou i výpověď s ustrnulým tvarem *jedna*: *Přihlásilo se dvacet jedna běžců*. Přísudek zde reaguje na ustrnulý tvar *jedna* tím, že se převádí do neutra. Další možnost nastává změnou slovosledu: *Přihlásilo se jed(e)nadvacet běžců*. Zahrnutí tří možností do spisovné normy vystihuje skutečný stav spojování číslovky s počítaným předmětem v dnešní češtině, nechť o volbě jedné varianty rozhoduje sám uživatel spisovné češtiny.

Kodifikace skloňování číslovky *dva, dvě* dublety nenabízí. Jak tato číslovka, tak i číslovka *oba, obě* si zachovaly původní duálové tvary a jejich nahrazování tvary plurálovými pocituje vzdělaný Čech jako odchylku od spisovné

normy. Tvary genitivu a lokálu *dvouch*, dativu *dvoum* a instrumentálu *dvouma* se zřetelně umísťují mezi tvary nářeční, a proto zůstávají mimo kodifikaci forem spisovných. Jejich užití ve spisovné komunikaci se pocituje jako projev nekulturnosti (např. *Cesty se rozcházelý do dvouch směrů, obouma se zaraz nedalo jít, správně do dvou a oběma*). Sotva lze předpokládat, že se zespisovnění těchto tvarů dočkají naši potomci. Dodejme ještě, že se jako jazyková chyba vnímá nahrazování duálu *dvěma* plurálem *dvěmi* (např. *Domlouvali se dvěmi jazyky, správně dvěma*).

Redakci Universitas došlo

- Vladimír Herber (ed.), *Fyzickogeografický sborník 3. Fyzická geografie-krajinná ekologie – trvalá udržitelnost*. Příspěvky z 22. výroční konference Fyzickogeografické sekce České geografické společnosti konané 14. a 15. února 2005 v Brně. Masarykova univerzita v Brně, 2005
- Tomáš Hruška (ed.), *Datakon 2005*. Sborník databázové konference. Brno, 22.-25. října 2005. Masarykova univerzita v Brně, 2005
- Tomáš Janík, Jiří Havel (ed.), *Pedagogická praxe a profesní rozvoj studentů*. Sborník z mezinárodního pracovního semináře 9. prosince 2005 na Pedagogické fakultě v Brně. Masarykova univerzita v Brně, 2005
- Petra Kuchyňková, Petr Suchý (eds.), *Vývoj a výsledky procesů kontroly zbrojení a odzbrojování. Marnost nad marností?* Masarykova univerzita v Brně, 2005
- Josef Maňák, Tomáš Janík (ed.), *Orientace české základní školy*. Sborník z pracovního semináře dne 20. října 2005 na Pedagogické fakultě MU v Brně. Masarykova univerzita v Brně, 2005
- VIII. *Mezinárodní kolokvium o regionálních vědách, Lednice 22. - 24. června 2005*. Masarykova univerzita v Brně, 2005
- Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka, Anna Zelenková (ed.), *Česká a slovenská slavistika na počátku 21. století*. Brněnské texty k slovakinistice VIII. Masarykova univerzita v Brně, 2005
- Proceedings of the 1st International Summer School on Computational Biology. September 4 - 5, 2005*, Ladislav Dušek, Jiří Hřebíček, Jiří Jarkovský (Eds), Masaryk University in Brno, 2005
- Přístupy a východiska pro oceňování potenciálně zasažených území mimořádnou událostí velkého rozsahu*. Referáty ze semináře konaného dne 23. 11. 2005 ve Smilovicích. Masarykova univerzita v Brně, 2006
- Setkání bohemistů Cikháj 2005*. Sborník. Masarykova univerzita v Brně, 2005
- Petr Sojka, Key-Sun Choi, Christiane Fellbaum, Piek Vossem (Eds.), *Third International WordNet Conference, GWC 2006*. Jeju Island, Korea, January 22-26, 2006. Masaryk University in Brno 2005
- Souhrnná zpráva o činnosti veřejného ochránce práv 2005*. Masarykova univerzita, 2006
- Sborník prací Filozofické fakulty BU, řada pedagogická, U 10*. Masarykova univerzita v Brně, 2005
- Stát a právo v období absolutismu: Karel Schelle, Ladislav Vojáček (eds.): Spisy Právnické fakulty MU v Brně, řada teoretická*, Masarykova univerzita v Brně, 2005
- Zbyněk Z. Stránský, *Archeologie a muzeologie*. Masarykova univerzita v Brně, 2005.